Електромагнітне поле

5.1 Явище електромагнітної індукції

5.1.1 Закон електромагнітної індукції Фарадея

Розглянемо деякі досліди, вперше здійснені великим англійським фізиком Майклом Фарадеєм (1791-1867 рр.), у результаті яких було відкрите явище електромагнітної індукції.

Один з таких дослідів зображений на рис. 5.1, *а* і б. Якщо котушку, що складається з великого числа витків дроту, швидко надівати на магніт NS або стягувати з нього (рис. 5.1, *а*), то в ній виникає короткочасний індукований струм, який можна виявити за відкидом стрілки гальванометра, з'єднаного з кінцями котушки. Те ж відбувається, якщо магніт швидко вдвигати у котушку або висмикувати з неї (рис. 5.1, б). Значення має, очевидно, тільки відносний рух котушки і магнітного поля. Струм зникає, коли зникає цей рух.

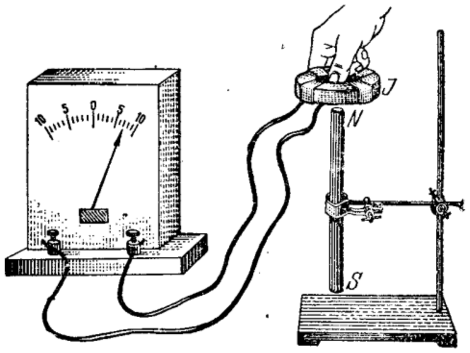

а)

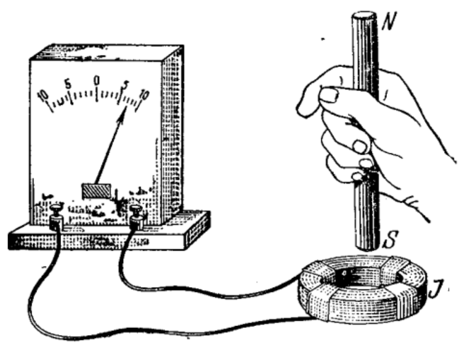

б)

Рис. 5.1, *а* і б. При відносному переміщенні котушки і магніту у котушці виникає індукований струм. *а*) Котушка J надівається на магніт NS; б) магніт NS вдвигають у котушку J.

Розглянемо тепер рамку J, розміщену у магнітному полі між полюсами електромагніту (рис. 5.2).

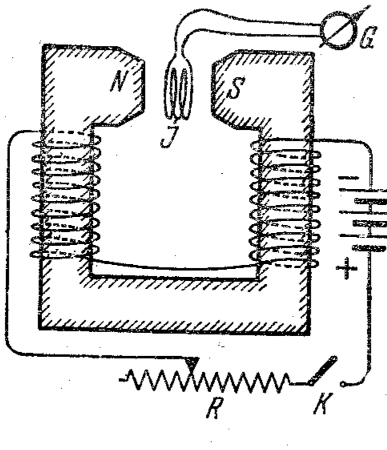

Рис. 5.2. Котушка J у полі електромагніту NS [11]

Майкл Фарадей (1791-1867) – англійський фізик. Відкрив явище електромагнітної індукції, ввів поняття магнітного поля, відкрив явище пара- і діамагнетизму.

При кожній зміні магнітного поля (площина витків рамки J перпендикулярна до силових ліній магнітного поля), стрілка гальванометра дає різкий відкид, що вказує на виникнення у ланцюзі котушки J індукованого електричного поля.

Уважне розглядання індукційних дослідів показує, що індукційний струм виникає тоді і тільки тоді, коли змінюється магнітний потік Ф.

При будь-якій зміні магнітного потоку крізь провідний контур у цьому контурі виникає електричний струм.

У цьому і полягає один з найважливіших законів природи – закон електромагнітної індукції, відкритий М. Фарадеєм у 1831 р.

Суть цього явища полягає у тому, що у замкненому електричному колі, яке знаходиться у змінному потоці магнітного поля, виникає індукційний струм. Індукційний струм пов’язаний з виникненням у змінному магнітному полі замкненого вихрового електричного поля сторонніх сил E^{x} (рис.5.3), електрорушійна сила якого пропорційна змінному потоку магнітного поля.

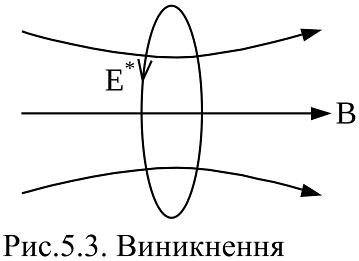

Рис.5.3. Виникнення вихрового електричного поля.

Справді, розмірність е.р.с. індукції $\varepsilon_{інд}$

$$\varepsilon_{інд} = \oint E^{ч} d\lambda, \qquad (5.1)$$

пропорційна приросту потоку магнітного поля. Робота при переміщенні контуру в магнітному полі дорівнює

$$\Delta A = J\Delta \Phi, \tag{5.2}$$

де $\Delta \Phi$ - приріст потоку магнітного поля.

Враховуючи, що сила струму дорівнює

$$J = \frac{\Delta q}{\Delta t}, \tag{5.3}$$

одержуємо, що робота одиничного заряду дорівнює приросту потоку за одиницю часу:

$$\frac{\Delta A}{\Delta q} = \frac{\Delta \Phi}{\Delta t}. \tag{5.4}$$

Враховуючи, що е.р.с. чисельно дорівнює роботі по переміщенню одиничного заряду, одержуємо, що е.р.с. повинна бути пропорційна приросту потоку:

$$\varepsilon_{інд} \sim \frac{\Delta A}{\Delta q} = \frac{\Delta \Phi}{\Delta t}. \tag{5.5}$$

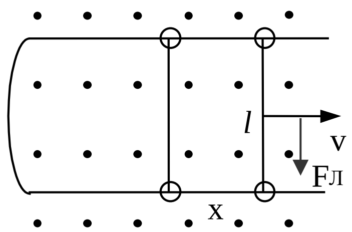

Рис. 5.4. Провідник, який рухається у магнітному полі.

Відкриття Фарадея полягає в тому, що він встановив зв’язок між вихровим електричним полем та зміною потоку магнітного поля.

Закон Фарадея в сучасній формі має такий вигляд:

$$\oint_{\Gamma} E d\lambda = -\frac{d\Phi}{dt}, \tag{5.6}$$

де враховано визначення е.р.с. як інтегралу по замкненому контуру

$$\varepsilon_{інд} = \oint_{\Gamma} E d\lambda,$$

а від’ємний знак у (5.6) визначає напрямок індукційного струму (правило Ленца): і<u>ндукційний струм повинен мати такий напрямок, щоб утворене ним магнітне поле протидіяло зміні потоку зовнішнього магнітного поля</u>. Підкреслимо вихровий характер індукційного струму – якщо розімкнути електричне коло, що розташоване у магнітному полі, то індукційний струм не виникає.

Розглянемо прямолінійний провідник довжиною λ, який рухається в перпендикулярному магнітному полі (рис.5.4) з швидкістю V .

При русі провідника довжиною λ в магнітному полі виникає сила Лоренца, яка змушує електрони у провіднику переміщуватися вздовж провідника. Сила Лоренца дорівнює

$$F_л = e \cdot VB, \tag{5.8}$$

а робота цієї сили

$$A = \int_0^{\lambda} F_Л d\lambda = eVB\lambda \tag{5.9}$$

дозволяє визначити е.р.с., для якої сила Лоренца відіграє роль сторонніх сил:

$$\varepsilon_{інд} = \frac{A}{e} = VB \cdot \lambda. \tag{5.10}$$

З іншого боку, одержане співвідношення можна записати як зміну потоку магнітного поля:

$$V \cdot B \cdot \lambda = \frac{dx}{dt} \cdot B \cdot \lambda = \frac{d}{dt}(B \cdot x \cdot \lambda) = \frac{d}{dt}(B \cdot S) = \frac{d\phi}{dt}.$$

Таким чином, з (5.10) одержуємо закон Фарадея (без урахування правила Ленца):

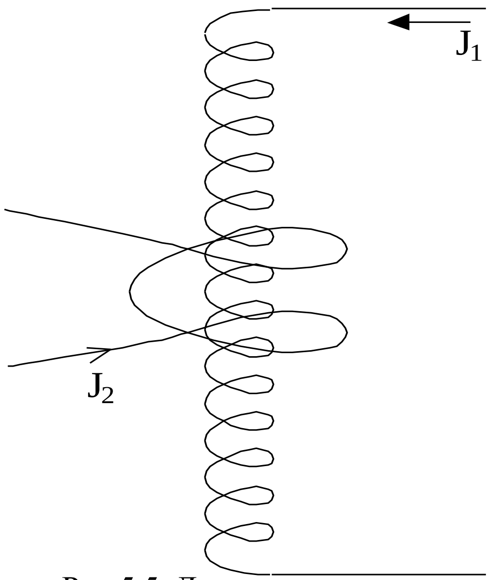

Рис.5.5. До визначення взаємної індукції.

$$\varepsilon_{інд} = \frac{d\phi}{dt} \qquad (5.11)$$

Необхідно відзначити, що відкриття Фарадея ширше за те явище, яке ми розглянули – індукційний струм виникає не тільки при русі провідника в магнітному полі, тобто внаслідок сили Лоренца, але виникає завжди, коли змінюється потік магнітного поля, який пронизує коло, безвідносно до причин змінення потоку.

5.1.2 Взаємна індукція. Самоіндукція

Розглянемо два соленоїди, по першому з них тече струм J_1. Знайдемо струм у другому соленоїді.

У першому соленоїді поле

$$B = \mu_o n_1 J_1, \qquad (5.12)$$

де $n_1 = \frac{N_1}{\lambda_1}$ - густина витків першого соленоїда. Потік магнітного поля (5.12) крізь витки другого соленоїда

$$\phi_2 = N_2 S_2 B = \mu_o \frac{N_1 N_2 S_2}{\lambda_1} J_1.$$

Тоді е.р.с., яка виникає в другому соленоїді, дорівнюватиме

$$\varepsilon_{21} = -\frac{d\phi_2}{dt} = -\frac{\mu_o N_1 N_2 S_2}{\lambda_1}\frac{dJ_1}{dt} = -M_{21}\frac{dJ_1}{dt}. \qquad (5.13)$$

Коефіцієнт пропорційності M_{21} називається коефіцієнтом взаємної індукції.

$$M_{21} = \frac{\mu_o N_1 N_2 S_2}{\lambda_1}. \qquad (5.14)$$

Розглянемо соленоїд, який має N витків, довжину λ. По соленоїду тече змінний струм J. Поле соленоїда

$$B = \mu_o nJ\,, \qquad (5.15)$$

де n - густина витків $n = \dfrac{N}{\lambda}$.

Потік, утворений полем B у витках соленоїда

$$\phi = N \cdot B \cdot S = \frac{\mu_o N^2 S}{\lambda} J\,, \qquad (5.16)$$

де S – площа витка соленоїда. Тоді е.р.с. індукції в соленоїді

$$\varepsilon = -\frac{d\phi}{dt} = -\frac{d}{dt}(NB \cdot S) = -\frac{d}{dt}\left(\mu_o \frac{N^2}{\lambda} SJ\right) = -\frac{\mu_o N^2 S}{\lambda}\frac{dJ}{dt}\,,$$

або е.р.с. самоіндукції

$$\varepsilon_c = -L\frac{dJ}{dt}\,, \qquad (5.17)$$

де

$$L = \frac{\mu_o N^2 S}{\lambda}\,, \qquad (5.18)$$

- індуктивність соленоїда. Потік, відповідно з (5.16) можна подати у вигляді:

$$\phi = LJ\,. \qquad (5.19)$$

Якщо одиниця вимірювання магнітного потоку Вебер ($Вб$) :

$$[\phi] = Вб = Тл \cdot м^2\,,$$

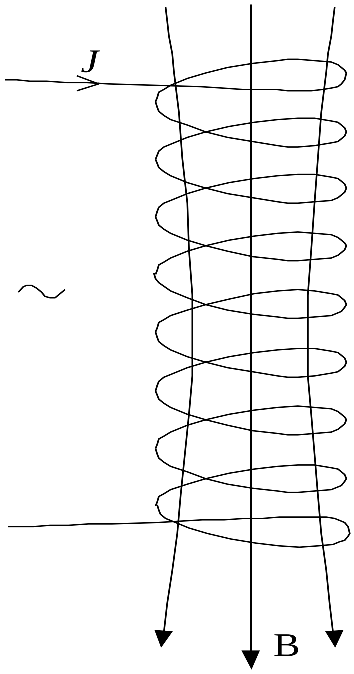

Рис.5.6.Поле соленоїда

то одиниця вимірювання індуктивності – Генрі (Гн):

$$1Гн = 1\frac{Вб}{А}\,.$$

Струм самоіндукції завжди перешкоджає зміні зовнішнього струму – спрямований у напрямку зовнішнього струму у випадку, коли він зменшується, та спрямований у протилежному напрямку, коли зовнішній струм збільшується.

5.1.3 Власна енергія струму

Робота, яку виконує струм самоіндукції при переміщенні заряду dq дорівнює

$$dA = \varepsilon_C \cdot dq\,,$$

де е.р.с. індукції

$$\varepsilon_C = -L\frac{dJ}{dt}\,.$$

Тоді приріст роботи буде дорівнювати

$$dA = -L\frac{dJ}{dt}dq = -LJdJ\,. \qquad (5.20)$$

Тут враховано, що $\dfrac{dq}{dt} = J$. Інтегруючи (5.20), одержуємо вираз для роботи, яка відбувається у контурі з індуктивністю L:

$$A = -L\frac{J^2}{2}. \qquad (5.21)$$

Енергія, що збирається від зовнішнього джерела, щоб виконати роботу (5.21), дорівнює

$$W = -A = \frac{LJ^2}{2}.$$

Знайдемо енергію магнітного поля одиниці об'єму соленоїда. Для цього скористаємося значенням індуктивності (5.18):

$$L = \frac{\mu_o N^2 S}{\lambda}:$$

і

$$W = \frac{\mu_o N^2 S}{2\lambda}J^2. \qquad (5.22)$$

Враховуючи значення індукції B у соленоїді

$$B = \mu_o \frac{N}{\lambda}J,$$

енергію (5.22) можна представити у вигляді

$$W = \frac{1}{2\mu_o}S \bullet \lambda \bullet B^2 = \frac{1}{2\mu_o}VB^2,$$

де $V = S \cdot \lambda$ - об'єм соленоїда. Тоді густина енергії магнітного поля буде дорівнювати

$$U = \frac{W}{V} = \frac{B^2}{2\mu_o}.$$

5.1.4 Зникнення та виникнення струму в колі з індуктивністю

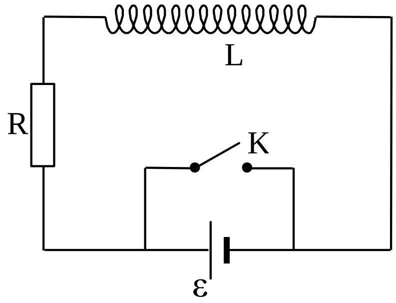

Рис. 5.7. Коло з індуктивністю.

Розглянемо коло, до складу якого входить джерело струму з е.р.с. ε, опір R та індуктивність L (рис. 5.7). Якщо ключ К розімкнений, у колі буде діяти е.р.с. джерела та виникне струм з силою $J_0 = \frac{\varepsilon}{R}$. Якщо замкнути ключ К, то джерело струму вимикається і струм почне зникати. Позначимо J миттєву силу струму в момент часу t і врахуємо, що падіння напруги в колі дорівнює сумі е.р.с., які діють

$$RJ = \varepsilon_C = -L\frac{dJ}{dt}.$$

Якщо розділити змінні в цьому рівнянні

$$\frac{dJ}{J} = -\frac{R}{L}dt$$

та проінтегрувати, знаходимо

$$J = J_0 e^{-\frac{R}{L}t},$$

де J_0 визначається початковою умовою

$$J = J_0 \text{, при } \quad t = 0. \qquad (5.23)$$

Закон зникнення струму (рис. 5.8) можна записати у вигляді

$$J = J_0 \exp\left(-\frac{t}{\tau}\right), \qquad (5.24)$$

де використана стала часу

$$\tau = \frac{L}{R}. \qquad (5.25)$$

Якщо в колі (рис.5.7) ключ К спочатку був замкненим, а потім його розімкнули, то в колі почнеться процес встановлення струму. При цьому, крім е.р.с. самоіндукції діє е.р.с. джерела струму і падіння напруги дорівнюватиме:

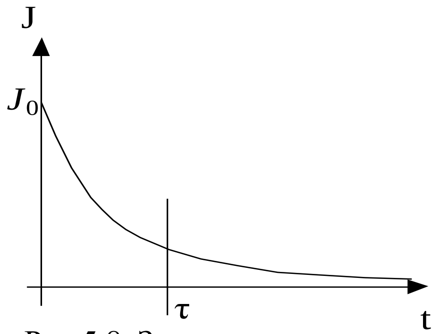

Рис.5.8. Зникнення струму.

$$RJ = \varepsilon - L\frac{dJ}{dt}. \qquad (5.26)$$

або

$$\frac{dJ}{dt} = -\frac{1}{L}(RJ - \varepsilon) \qquad (5.27)$$

де R - повний опір кола.

Використовуючи змінну

$$\mathrm{U} = RJ - \varepsilon, \qquad (5.28)$$

одержуємо $\frac{d\mathrm{U}}{dt} = R\frac{dJ}{dt}$, або $\frac{dJ}{dt} = \frac{1}{R}\cdot\frac{d\mathrm{U}}{dt}$.

Тоді рівняння (5.27) набуває вигляду

$$\frac{1}{R}\cdot\frac{d\mathrm{U}}{dt} = -\frac{\mathrm{U}}{L},$$

або $\frac{d\mathrm{U}}{\mathrm{U}} = -\frac{R}{L}dt$. (5.29)

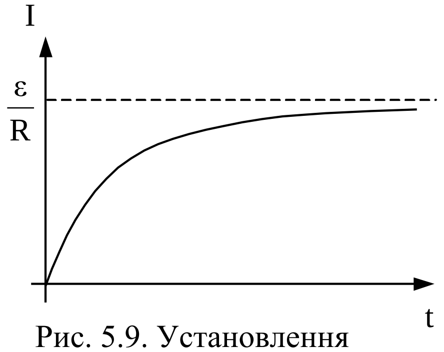

Рис. 5.9. Установлення струму.

Враховуючи сталу часу (5.25), рівняння (5.29) має такий розв'язок:

$$U = C \cdot e^{-\frac{t}{\tau}}. \qquad (5.30)$$

Початкові умови мають вигляд

$t = 0$, $J = 0$, U = -ε,

враховуючи які, знаходимо з (5.30) сталу:

-ε = C, $\mathrm{U} = -\varepsilon \cdot \mathrm{e}^{-t/\tau}$. (5.31)

Повертаючись до старих змінних,

одержуємо

$$
\begin{aligned}
&\mathrm{U} = RJ - \varepsilon, \\
&J = \frac{1}{R}(\mathrm{U} + \varepsilon) = \frac{1}{R}\left(-\varepsilon \cdot \mathrm{e}^{-t/\tau} + \varepsilon\right), \qquad (5.32) \\
&J = \frac{\varepsilon}{R}\left(1 - \mathrm{e}^{-t/\tau}\right).
\end{aligned}
$$

Ця залежність (рис.5.9) показує, що сила струму, який виникає, асимптотично зростає до значення $\frac{\varepsilon}{R}$. Швидкість виникнення струму визначається сталою $\tau = \frac{L}{R}$. Якщо ключ періодично вмикати та вимикати, то залежність струму від часу буде мати вигляд пилоподібної кривої (рис.5.10).

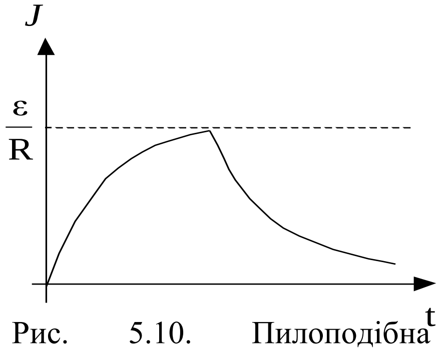

Рис. 5.10. Пилоподібна залежність струму.

5.2 Магнітні властивості речовини

5.2.1 Атомні струми. Напруженість магнітного поля. Магнітна сприйнятливість

Дослід показує, що речовина в магнітному полі намагнічується, тобто сама є джерелом магнітного поля. Магнітне поле середовища має складову поля струмів електропровідності та складову поля речовини і відрізняється від магнітного поля струмів електропровідності у вакуумі. Речовини, здатні намагнітитися, називаються магнетиками.

Ш. Кулон, що провів величезної важливості роботу, звернув увагу на надзвичайно істотну і глибоку різницю між електричними і магнітними явищами. Ця різниця полягає в тому, що ми можемо **розділити** електричні заряди і одержати тіло з **надлишком** позитивної або від'ємної електрики, але ***ми не можемо розділити у тілі північний і південний магнетизм і одержати магнітне тіло з одним тільки полюсом***. Більше того: обидва полюси будь-якого магніту представляють собою рівні за величиною кількості магнетизму, так що ми не можемо мати тіло, яке містить «у надлишку» північний або південний магнетизм.

Через неможливість розділити північний і південний магнетизм у тілі Кулон зробив висновок: ці два види магнітних зарядів **нерозривно зв'язані** один з одним у кожній елементарній частинці речовини, що намагнічується.

Іншими словами, було визначено, що кожна невелика частинка такої речовини – його атом, молекула або невелика група атомів або молекул – представляє собою щось начебто маленького магніту з двома полюсами на кінцях. Таким шляхом Кулон прийшов до дуже важливої гіпотези про існування **елементарних магнітів** з нерозривно зв'язаними полюсами.

Ампер рішуче відмовився від уявлення про існування у природі особливих магнітних зарядів. З точки зору Ампера, ***елементарний магніт – це круговий струм, що циркулює всередині невеликої частинки речовини: атома, молекули або групи їх.*** При намагнічуванні більша або менша частина таких струмів встановлюється паралельно один одному.

З точки зору теорії Ампера стає зовсім зрозумілою невіддільність один від одного північних і південних полюсів. Кожний елементарний магніт представляє собою круговий виток струму. Ми бачили вже, що одна сторона цього витка відповідає північному, інша – південному полюсу. Саме тому не можна відокремити один від одного північний і південний полюси, як не можна відокремити одну сторону площини від іншої.

Таким чином, ***ніяких магнітних зарядів не існує. Кожний атом речовини можна розглядати у відношенні його магнітних властивостей як круговий струм. Магнітне поле намагніченого тіла складається з магнітних полів цих кругових струмів.***

У не намагніченому тілі всі елементарні струми розташовані хаотично, і тому ми не спостерігаємо у зовнішньому просторі ніякого магнітного поля.

Процес намагнічування тіла полягає в тому, що під впливом зовнішнього магнітного поля його елементарні струми у більшій або меншій мірі установлюються паралельно один одному і створюють результуюче магнітне поле.

Таким чином, намагнічування речовини пов'язано з мікроелектричними атомними струмами, які існують у кожному атомі будь-якої речовини. Атомні струми можна розглядати як замкнений кільцевий контур. Такий контур має магнітний момент.

Магнітний момент атома обчислюємо за формулою

$$P_m = J \cdot S \qquad (5.33)$$

де J - атомний струм, який дорівнює

$$J = \frac{e\text{v}}{2\pi r}, \qquad (5.34)$$

а $\frac{e}{2\pi r}$ - лінійна густина заряду в атомі ($2\pi r$ - довжина кола), $S = \pi r^2$ - площа перерізу атома. Тоді магнітний

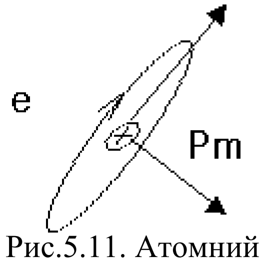

Рис.5.11. Атомний струм.

момент атома має вигляд

$$P_m = \frac{e\text{v}}{2\pi r}\cdot \pi r^2 = \frac{e\text{v}r}{2}.$$

Враховуючи значення моменту імпульсу електрона, який обертається по колу з радіусом r та швидкістю v:

$$L = m\text{v}r,$$

магнітний момент атома має вигляд

$$\vec{P}_m = \frac{e}{2m}\vec{L}. \qquad (5.35)$$

Напрям магнітного моменту $\vec{P}_m$, визначається за допомогою правила свердлика та збігається з напрямом моменту імпульсу $\vec{L}$. Проекція магнітного моменту на вісь Z буде дорівнювати відповідно:

$$P_{mz} = \frac{e}{2m}L_z. \qquad (5.36)$$

Якщо магнетик не намагнічений, то він не утворює магнітне поле. Це означає, що атомні струми орієнтовані в ньому хаотично, та їх сумарний магнітний момент, а також магнітне поле магнетика, дорівнюватиме нулю. При намагнічуванні магнетика атомні струми орієнтуються таким чином, що створюють магнітне поле речовини. Намагнічування речовини характеризується вектором намагнічування M.

Вектор намагнічування визначається як середній (сумарний) магнітний момент одиниці об'єму речовини

$$\vec{M} = \frac{\sum_{i=1}^{N}\vec{P}_{mi}}{\text{v}}. \qquad (5.37)$$

Вектор намагнічування є фізичною величиною, що характеризує магнітний стан речовини.

Запишемо теорему про циркуляцію індукції магнітного поля, враховуючи, що в середовищі присутні як струми електропровідності, так і атомні струми:

$$\oint_{\Gamma} B_\tau d\lambda = \mu_o J = \mu_o(J_{np} + J_{AT}) \qquad (5.38)$$

Атомний сумарний струм визначається циркуляцією вектора намагнічування:

$$J_{AT} = \oint_{\Gamma} M_\tau d\lambda. \qquad (5.39)$$

Тоді циркуляція магнітного поля має вигляд:

$$\oint_{\Gamma} B_\tau d\lambda = \mu_o J_{np} + \mu_o \oint M_\tau d\lambda,$$

або

$$\oint_{\Gamma} (B - \mu_o M)_\tau d\lambda = \mu_o J_{np}. \qquad (5.40)$$

Перетворюючи вираз (5.40), маємо:

$$\oint_{\Gamma}\left(\frac{B}{\mu_o}-M\right)_{\tau} d\lambda = J_{np}. \qquad (5.41)$$

Вектор

$$\frac{\vec{B}}{\mu_o}-\vec{M}=\vec{H} \qquad (5.42)$$

називається напруженістю магнітного поля. Напруженість $\vec{H}$ магнітного поля – це поле струмів електропровідності. Циркуляція напруженості H має вигляд:

$$\oint_{\Gamma} H_{\tau} d\lambda = J_{np}. \qquad (5.43)$$

Одиниця вимірювання напруженості магнітного поля

$$[\mathrm{H}]=\frac{\mathrm{А}}{\mathrm{М}},[\mathrm{B}]=\mathrm{Тл}=\frac{\mathrm{Н}}{\mathrm{А}\bullet\mathrm{м}}=\frac{\mathrm{Вб}}{\mathrm{м}^2}.$$

На відміну від напруженості поля H, індукція магнітного поля B має сенс поля всіх струмів у середовищі та складається з поля атомних струмів і поля струмів електропровідності. Між індукцією поля $\vec{\mathrm{B}}$ і напруженістю $\vec{\mathrm{H}}$ можна одержати співвідношення за допомогою магнітної сприйнятливості χ, яка визначає спроможність речовини до намагнічування:

$$\vec{\mathrm{M}}=\chi\vec{\mathrm{H}} \qquad (5.44)$$

яке пропорційне напруженості магнітного поля.

Тоді (5.42) після перетворення:

$$\frac{\mathrm{B}}{\mu_o}-\mathrm{M}=\frac{\mathrm{B}}{\mu_o}-\chi\mathrm{H}=\mathrm{H}, \qquad (5.45)$$

дозволяє одержати співвідношення

$$B=\mu_o(1+\chi)H. \qquad (5.46)$$

Якщо ввести магнітну проникність речовини μ:

$$\mu=1+\chi, \qquad (5.47)$$

то формула зв'язку напруженості H та індукції магнітного поля B набуває остаточного вигляду

$$\vec{B}=\mu_o\mu\vec{H}. \qquad (5.48)$$

Розрізняють три типи магнетиків за їх природою намагнічування. Діамагнітною називають речовину, для якої магнітна проникність μ менша за одиницю

$$\mu<1 \text{ (діамагнетик).} \qquad (5.49)$$

Отже, магнітна сприйнятливість χ діамагнетиків має від'ємний знак:

$$\chi=\mu-1<0 \quad , \qquad (5.50)$$

вектор намагнічування $\vec{M}$ діамагнетиків спрямований протилежно напруженості магнітного поля:

$$\vec{M}=\chi\vec{H} \text{ або } \vec{M}=-[\chi]\bullet\vec{H}. \qquad (5.51)$$

Це означає, що діамагнетики виштовхуються з магнітного поля H, в яке вони потрапляють.

На відміну від діамагнетиків, магнітна проникність парамагнетиків більша за одиницю

$$\mu > 1 \text{ (парамагнетики)} \qquad (5.52)$$

і вони втягуються магнітним полем.

Окрім цього, до магнетиків відносять феромагнетики, в яких

$$\mu >> 1 \text{ (феромагнетики).} \qquad (5.53)$$

5.2.2 Намагнічування діамагнетиків

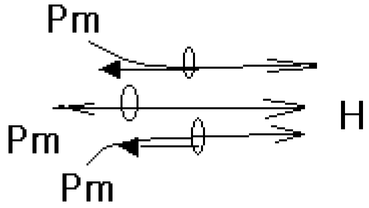

Рис.5.12. Орієнтація магнітних моментів атомів діамагнетика у магнітному полі.

Природа діамагнетизму пояснюється індукційними струмами, які виникають в атомних колах унаслідок явища електромагнітної індукції. У діамагнетиків власні атомні струми скомпенсовані та за відсутності поля як атомні струми, так і магнітні моменти атомів, дорівнюють нулю. Якщо вмикають зовнішнє поле, в атомах, унаслідок явища електромагнітної індукції, виникають кільцеві струми індукції, спрямовані, згідно з правилом Ленца, таким чином, щоб протидіяти зовнішньому полю (рис.5.12).

Отже, вектор намагнічування діамагнетиків має від'ємний знак, а діамагнетик виштовхується із магнітного поля.

Необхідно відмітити, що діамагнітний ефект не залежить від температури магнетика.

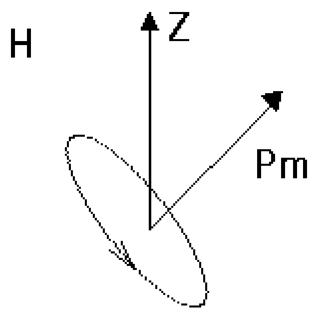

Рис. 5.13. Орієнтація атома парамагнетика в магнітному полі.

5.2.3 Намагнічування парамагнетиків

Парамагнетизм проявляється у магнетиках, атоми яких за відсутності магнітного поля мають магнітні моменти.

У магнітному полі H в атомах парамагнетиків виникає діамагнітне намагнічування, але воно значно слабше ніж намагнічування, пов'язане з орієнтацією магнітних моментів у магнітному полі (рис.5.13), тобто у магнітному полі атоми парамагнетиків обертаються таким чином, щоб магнітні моменти атомів P_m були спрямовані вздовж напрямку поля H (рис.5.14):

Вектор намагнічування M дорівнює сумі проекцій магнітних моментів на напрямок поля H

$$M = \sum_i \cdot P^i_{m_z} \cdot n_i(\theta) \qquad (5.54)$$

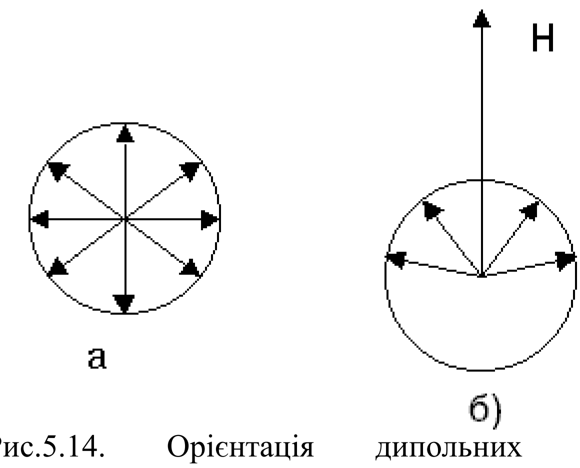

Рис.5.14. Орієнтація дипольних моментів парамагнетика: а) поле H дорівнює нулю, б) орієнтація у полі.

Для обчислення суми необхідно підрахувати число магнітних моментів, що повернулися у полі на кут θ (рис.5.13). Враховуючи те, що енергія магнітного моменту, орієнтованого під кутом θ у магнітному полі визначається формулою

$$W = -P_m H\cos\theta \quad ,$$

а число атомів, які повернулися на кут θ, визначається розподілом Больцмана:

$$n(\theta) = Ne^{-\frac{w(\theta)}{kT}} = Ne^{\frac{P_m H\cos\theta}{kT}} , \qquad (5.55)$$

та враховуючи нерівність

$$\frac{P_m H}{kT} < 1 \qquad (5.56)$$

після розкладу (5.55) в ряд $(e^x = 1 + x + ...)$, маємо

$$n(\theta) = N(1 + \frac{P_m H}{kT}\cos\theta + ...) . \qquad (5.57)$$

Перший доданок цього виразу дає значення вектора намагнічування, який відповідає умовам насичення (велика напруженість магнітного поля Н та низька температура):

$$M_{нас} = P_m \cdot N , \qquad (5.58)$$

коли усі магнітні моменти орієнтовані за напрямком поля H. При високих температурах тепловий рух атомів руйнує паралельну орієнтацію моментів. Тоді другий доданок (5.57) дає вектор намагнічування при високих температурах та невеликих напруженостях поля Н

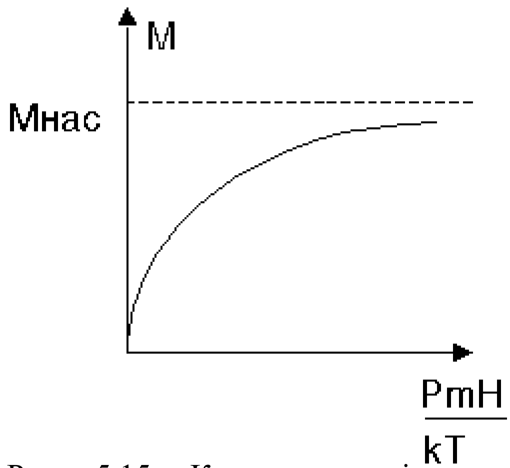

Рис. 5.15. Крива намагнічування парамагнетиків

$$\begin{aligned} M &= \int_0^{\pi}\left(P_m\cos\theta\cdot N\cdot\frac{P_m H}{kT}\cdot\cos\theta\right)\cdot\sin\theta\cdot d\theta = \\ &= N\frac{P^2 mH}{kT}\cdot\int_0^{\pi}\cos^2\theta\cdot\sin\theta\cdot d\theta = \frac{NP^2 mH}{3kT} \end{aligned} . \qquad (5.59)$$

У формулі (5.59) врахований перехід у полярну систему координат

$$d(P_m\cos\theta) = P_m\sin\theta d\theta .$$

Вираз $\quad M = \dfrac{NP_m^{\ 2}H}{3kT} \qquad (5.60)$

має назву закону Кюрі. Крива намагнічування парамагнетиків, з урахуванням ефекту насичення (5.58), має такий вигляд (рис.5.15). Використовуючи співвідношення $M = \chi H$ та (5.60), знаходимо магнітну сприйнятливість парамагнетиків

$$\chi = \frac{NP_m^{\ 2}}{3kT}. \qquad (5.61)$$

Необхідно зауважити, що намагнічування парамагнетиків залежить від температури – збільшення температури руйнує намагнічування та зменшує сприйнятливість χ.

5.2.4 Феромагнетики

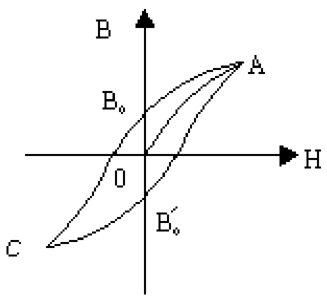

Рис. 5.16. Магнітний гістерезис.

Феромагнетики визначаються складною нелінійною залежністю між індукцією B і напруженістю H. Якщо поле, яке намагнічує, періодично змінюється, згідно синусу або косинусу, то за відрізок часу, що дорівнює четвертій частці періоду, залежність індукції В феромагнетику від поля Н має той же вигляд, що і для парамагнетиків (крива ОА рис.5.16).

Після насичення (точка A) на другій половині півперіоду, коли магнетик розмагнічується, цей процес проходить згідно з кривою AB_oC. Повторне намагнічування відповідає кривій CB_0^1A. Таким чином, при періодичному намагнічуванні крива намагнічування має вигляд петлі гістерезису (рис.5.16). Тут B_0 - поле залишкового спонтанного намагнічування.

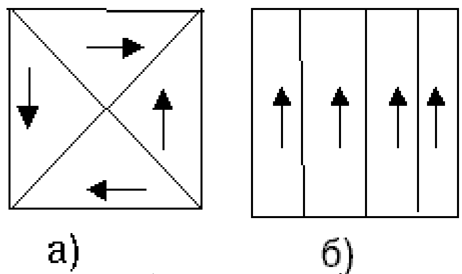

Рис. 5.17. Намагнічування доменів : а) поле $H = 0$, б) поле включено.

Феромагнітні властивості критичні за температурою. Кожний феромагнетик має характерну температуру, яка називається температурою Кюрі Tc, вище якої феромагнітні властивості зникають та феромагнетик змінює свою структуру і переходить у звичайний парамагнетик. Намагнічування феромагнетиків при температурах нижчих за температуру Кюрі визначається законом Кюрі-Вейсса

$$M = M_{нас}\frac{P_m H}{k(T - Tc)}. \qquad (5.62)$$

Площа петлі гістерезису чисельно дорівнює енергії, яка витрачається при перемагнічуванні феромагнетику

$$u = \oint HdB, \qquad (5.63)$$

де u - густина енергії.

Феромагнітний стан магнетиків виникає завдяки структурній перебудові речовини при температурі Кюрі $T = T_c$, внаслідок якої відбувається спонтанне намагнічування окремих груп атомів з одним напрямком магнітних моментів. Такі групи мають назву доменів. Орієнтація доменів у магнітному полі спричиняє виникнення намагнічування, значно більшого, ніж у парамагнетиків, та петлі гістерезису. Доменна структура зникає при підвищенні температури над температурою Кюрі T_c.

Таблиця 1

Температура Кюрі для деяких феромагнетиків

Речовина	Tc, ^{0}C	Речовина	Tc, ^{0}C
Залізо	770	Нікель Гадоліній	360 17